

Явище антонімії в українській електроенергетичній терміносистемі

Л. Харчук*

Національний університет “Львівська політехніка”, м. Львів, Україна

*Corresponding author. E-mail: kharchuklv@yandex.ua

Paper received 14.11.15; Accepted for publication 27.11.15.

Анотація. Розглянуто явище антонімії в українській електроенергетичній терміносистемі. Наведено класифікацію електроенергетичних термінів-антонімів за різними критеріями: за планом вираження, частиномовною належністю, за кількістю складових частин, за походженням протиставлених елементів, з погляду поняттєво-семантичних зв'язків. Виокремлено антонімні пари, у яких простежується органічний зв'язок антонімії зі синонімією. Доведено, що антонімія як мовне явище є однією з істотних ознак системності української електроенергетичної термінології.

Ключові слова: українська мова, термін, українська електроенергетична терміносистема, антонімія, терміни-антоніми

Термінологія – це основний шар лексики будь-якої галузі виробництва і науки. На думку термінознавців (А.С. Д'яков, І.М. Кочан, З.Б. Куделько, Г.П. Мацюк, Т.Р. Кияк, Т.І. Панько) [2, 7], термінологічна лексика, на відміну від загальнонавчальної, має відповідні диференційні ознаки, такі як системність, стилістична нейтральність, тенденція до однозначності в межах термінологічного поля, точна дефініція тощо.

Питання лексико-семантичної організації галузевих терміносистем у контексті розв'язання проблеми їхнього упорядкування й надалі залишається актуальним. Оскільки антонімія – це одна з найважливіших мовних універсалій лексико-семантичного рівня мови, то дослідження цього явища набуває особливого значення під час аналізу будь-якої галузевої терміносистеми.

Антонімія як значеннева категорія – це невід'ємна складова усіх термінологічних систем. Термінознавці справедливо підкреслюють, що “терміни-антоніми характеризуються визначеними парадигматичними властивостями: фронтальною протилежністю і розширенням за диференційною ознакою, тісно пов'язаною з її основною дефінітивною функцією” [7, с. 186].

Антонімія пронизує практично всі українські галузеві терміносистеми, про що свідчать дослідження М. Процик (українська видавнича термінологія) [8], З. Куделько (терміносистема ринкових взаємин) [3], Т. Михайлової (українська науково-технічна термінологія) [6], З. Куньч (риторична) [4], С. Булик-Верхоли (музична) [1], О. Романової (швацька) [9], О. Кучеренко (пожежно-технічна) [5], О. Южакової (термінологія холодильної техніки) [11] тощо.

Оскільки особливості системної організації української електроенергетичної термінології, зокрема з погляду антонімії, дотепер спеціально не вивчалися, виникає потреба дослідити це явище. Актуальність статті полягає у вивченні антонімії як складової внутрішньосистемних парадигматичних відношень та семантичних зв'язків. Метою нашого дослідження є аналіз структури, складу й семантичних груп термінів-антонімів української електроенергетичної терміносистеми. Це передбачає виконання таких завдань: виокремити антонімні пари, проаналізувати шляхи їхнього творення, з'ясувати семантичну структуру електроенергетичних термінів-антонімів.

Як слушно зауважує Л. Симоненко, “антонімічність виступає як особлива характеристика лексичного значення слів, як специфічне мовне відображення відмінностей і протиріч в предметах і явищах об'єктивного світу. Осмислення такої протилежності допомагає точ-

ніше визначити значення слів, їхні взаємозв'язки та місце в лексичній системі мови” [10].

Як відомо, явище термінологічної антонімії не має принципових відмінностей від антонімії в загальнонавчальній мові, тому розглядати їх доцільно за однією моделлю. Отже, аналіз української електроенергетичної термінології дає змогу виділити в межах терміносистеми такі групи однослівних антонімів:

1. **За планом вираження** антонімні одиниці в електроенергетичній термінології можуть бути однослівними термінами й термінами-словосполучками. Серед однослівних антонімних термінів за кількістю кореневих морфем виявлено тільки прості антонімні пари, які мають у своєму морфемному складі лише одну кореневу морфему: *вмикання – вимикання, вмикач – вимикач* тощо.

2. **За подібністю кореневих морфем** виділяємо різнокореневі: *передавач – приймач* та спільнокореневі мовні одиниці: *з'єднувати – роз'єднувати*.

3. **Відповідно до частиномовного вираження** в українській термінології електроенергетичної галузі антонімні терміни-слова, як і протиставлювані номінації в загальнонавчальній мові, належать до однієї лексико-граматичної категорії: іменникові (*напруга – перенапруга, струм – надструм*); прикметникові (*аварійний – протиаварійний*); дієслівні (*вмикати – вимикати*). Названі іменники й прикметники із протилежною семантикою не завжди є самостійними в номінуванні спеціальних понять, тому ми можемо розглядати ці лексеми й під час аналізу антонімних термінів-словосполук.

В українській електроенергетичній термінології ми виявили невелику кількість антонімних термінів-однослів, натомість можемо стверджувати, що в досліджуваній терміносистемі функціонує велика кількість антонімних термінів-словосполук із протиставлюваними значеннями.

1. **За кількістю складових частин** серед антонімних аналітичних термінів виділяємо двокомпонентні: *відкрита підстанція – закрита підстанція; рухомий контакт – нерухомий контакт* тощо й полікомпонентні термінословополучки: *передавальна частина енергосистеми – приймальна частина енергосистеми, вихідні затискачі схем – вхідні затискачі схем, циклічний графік навантаження – нециклічний графік навантаження* тощо. Відзначимо, що в українській електроенергетичній термінології серед антонімних одиниць переважають полікомпонентні терміни-словосполучки (70%). Також нам вдалося виявити відношення протиставлю-

ваності між електроенергетичними термінами-аббревіатурами, наприклад: *НН* (низька напруга) – *ВН* (висока напруга), *ВРУ* (відкрита розподільна установка) – *ЗРУ* (закрита розподільна установка).

У термінах-словосполучках знаходимо як різнокореневі протиставлювані компоненти, де протилежність може бути виражена різними коренями чи основами (*внутрішня ізоляція* – *зовнішня ізоляція*, *змінна напруга* – *постійна напруга*), так і спільнокореневі за допомогою додавання до того самого кореня чи основи антонімних префіксів або частки “не” (*вихідний імітанс чотириполюсника* – *вхідний імітанс чотириполюсника*, *час стійкого замикання контакту електричного реле* – *час стійкого розмикання контакту електричного реле*, *лінійність вольтамперних характеристик* – *нелінійність вольтамперних характеристик*).

2. *За походженням* протиставлювані компоненти антонімних термінів-словосполук можуть бути питомими: *мережі внутрішнього розподілу* – *мережі зовнішнього розподілу* чи питомо-запозиченими: *надлишок потужності* – *дефіцит потужності*.

3. *З погляду поняттєво-семантичних зв'язків* в українській електроенергетичній термінології виділяємо такі типи термінологічних антонімних словосполук:

а) невелику кількість становлять контрарні (протилежні) антоніми, які окреслюють такі протилежні поняття, між якими передбачено існування середнього (проміжного) поняття, наприклад: *напруга електропостачання* (напруга, яка підтримує електропостачальне розподільне підприємство в пункті електропостачання споживача) – *перенапруга перехідного процесу* (перенапруга порівняно незначної тривалості, що зазвичай швидко згасає) – *перенапруга* (напруга, значення якої перевищує найбільше номінальне значення);

б) значну частку антонімів (70%) становлять контрариторні антоніми, які відрізняються досить яскраво вираженою спрямованістю. Стрижневі слова-антоніми у таких парах взаємно передбачають та взаємно виключають одне одного, тобто заперечення відмінної семи одного з них дає чітке визначення іншій, але не замінює її. У цій групі антонімів можна виокремити спільнокореневі антонімні пари, в яких до складу одного з термінів входить словотворчий префікс зі значенням заперечення або відсутності певної ознаки, наприклад: *резервована схема мережі електропостачання* – *нерезервована схема мережі електропостачання*, *симетричний чотириполюсник* – *несиметричний чотириполюсник*, *синусоїдний струм* – *несинусоїдний струм*, *синхронний двигун* – *несинхронний двигун*, *стаціонарні електроприймачі* – *нестационарні електроприймачі*;

в) комплементарні терміни-антоніми – це антоніми, в яких сема протилежності виражає межу повної якості для родового поняття в його видових варіантах. В електроенергетичній термінології до цієї групи можна зарахувати такі антонімні пари: *випробовування ізоляції в сухому стані* – *випробовування ізоляції у зволоженому стані*, *відкрита проводка* – *захована проводка*, *замкнені кільцеві та змішані мережі* – *розімкнені кільцеві та змішані мережі*, *граничне значення діючої величини електричного реле щодо термічної стійкості у тривалому режимі роботи* – *граничне значення діючої величини електричного реле щодо термічної стійкості у короткочасному режимі роботи*. До цієї групи антонімів належать і терміни, які протиставляються вна-

слідок позамовних чинників, наприклад, кожен зі складників термінологічної пари *відкрита проводка* – *захована проводка* позначає засіб розподілу електроенергії між споживачами, але контекстуально вони значно відрізняються: *відкрита проводка* передбачає прокладання проводів по поверхні стін та стель, а *захована проводка* – це проводи, заховані у товщі тиньку так, що їх не видно на стінах. Складники антонімної пари *змінний струм* – *постійний струм* позначають періодичний електричний струм, а контекстуально вони знову ж таки мають істотно відмінні значення: *змінний струм* – це періодичний електричний струм, що змінюється в часі, середнє значення якого за період дорівнює нулю, а терміносполуку *постійний струм* вживають на позначення електричного струму, який в установленому режимі електричного кола не змінюється в часі;

г) також в електроенергетичній терміносистемі виявлено й векторні антоніми, які позначають дві протилежно спрямовані або взаємно-зворотні дії, явища, ознаки, напрями, відношення тощо: *зовнішня проводка* – *внутрішня проводка*, *прості відмови в основній мережі* – *складні відмови в основній мережі*, *мережі внутрішнього розподілу* – *мережі зовнішнього розподілу*;

д) зрідка трапляються й координатні антоніми, які позначають чітку протилежність певного просторового або часового відрізка також використовують в термінології електроенергетики, наприклад: *високочастотні нерегулярні коливання* – *низькочастотні нерегулярні коливання*.

За обсягом протиставленої семантики членів термінологічної антонімної пари в електроенергетичній терміносистемі виділяємо повні антонімні одиниці, в яких у відношення антонімії вступають усі семи: *однобічний привід* (привід, у якому кожний двигун передає потужність із одного кінця свого вала) – *двобічний привід* (привід, у якому кожний двигун передає потужність із двох кінців свого вала), *однополярна лінія постійного струму* – *двополярна лінія постійного струму*, *первинне регулювання напруги змінного струму* – *вторинне регулювання напруги змінного струму*, *первинні реле* – *вторинні реле*, й неповні, компоненти яких антонімізуються не в усіх значеннях, наприклад полісемічний термін *провідник* в електроенергетиці має два лексичних значення, але тільки в одному з них (речовина, яка має значну електропровідність унаслідок присутності в ній зарядів) вступає в антонімні відношення з терміном *діелектрик* у значенні “речовина, що погано проводить електричний струм”. Явище неповної антонімії можна спостерігати й на прикладі терміна *симетричний елемент кола* (2 лексичних значення), який антонімізується з електроенергетичним терміном *несиметричний елемент кола* тільки в одному зі значень. Підкреслимо, що переважна більшість електроенергетичних термінів-антонімів – це повні антонімні пари.

Багатозначні терміни або їхні компоненти можуть вступати в кілька антонімних пар. Наприклад, полісемічна лексема “нормальний” у складі термінів-словосполук *нормальна схема*, *нормальний режим*, *нормальний процес* вступає в антонімні відношення з такими термінами: *ремонтна схема*, *обтяжений режим*, *аварійний процес*. Це свідчить про те, що явище антонімії в електроенергетичній терміносистемі ускладнюється парадигматичними особливостями загальнолексичної системи.

Велике значення у системній організації електроенергетичної терміносистеми має характерний для неї органічний зв'язок антонімії зі синонімією. Деякі терміни вступають у антонімії й синонімії відношення одночасно, наприклад: за способом резервування *схеми електропостачальних систем* можуть бути з *явним* ("холодним") *резервом* – *неявним* ("гарячим") *резервом*. Як бачимо, у цій терміносполучі можемо спостерігати одночасність відмінних лексико-семантичних процесів.

Отже, явище антонімії в термінології має свої особливості і є однією з істотних ознак системності української електроенергетичної термінології.

Аналіз антонімічних відношень у досліджуваній терміносистемі показує, що більшість антонімів є видовими, які пояснюють і доповнюють родові терміни.

В електроенергетичній термінології наявна як лексична (*вмикання* – *вимикання*, *прості* – *складні відмови в основній мережі*, *відкрита* – *закрита розподільна ус-*

тановка тощо), так і понятійна антонімія: *постійний* – *змінний струм* (а не "тимчасовий"), *приймальна* – *передавальна частина енергосистеми* (а не "віддавальна") тощо.

На рівні поняттєво-семантичних зв'язків антонімія в електроенергетичній термінології представлена контррадикторними антонімами, які переважають у цій галузі, комплементарними, а також поодинокими векторними й координатними антонімами.

В аналізованій терміносистемі виокремлено антонімії пари, у межах яких простежується одночасність антонімії та синонімії. На відміну від інших галузевих терміносистем, у досліджуваній термінології виявлено відношення протиставлюваності між термінами-аббревіатурами. Більшість електроенергетичних антонімічних пар – це складені аналітичні найменування, натомість однослівні мовні одиниці становлять невелику кількість (10%).

ЛІТЕРАТУРА

- Булик-Верхола С. Антонімія в українській музичній термінології // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2003. – Випуск 30. – С. 248-251.
- Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи терміноворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти // Київ: Вид. дім "KM Academia", 2000. – 218 с.
- Куделько З. Антонімія в терміносистемі ринкових взаємин // Проблеми української термінології: збірник наукових праць. – 2004. – С. 106–108.
- Куньч З. Українська риторична термінологія: історія і сучасність: Монографія. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2006. – 216 с.
- Кучеренко О. Антонімія в сучасній українській пожежно-технічній терміно-системі // Вісник Національного університету "Львівська політехніка": Серія "Проблеми української термінології". – 2002. – № 453. – С. 425-428.
- Михайлова Т.В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова". – Х., 2002. – 20 с.
- Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 215 с.
- Процик М. Антонімічні відношення в українській видавничій термінології // Вісник Національного університету "Львівська політехніка", Серія "Проблеми української термінології". – 2006. – № 559 – С. 293-295.
- Романова О. Антонімічні відношення в українській швацькій термінології. // Вісник Національного університету "Львівська політехніка": Серія "Проблеми української термінології". – 2012. – № 733. – С. 149-154.
- Симоненко Л.О. Антоніми в біологічній термінології / URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine23-8.pdf>
- Южакова О. Антонімічні відношення у науково-технічному тексті (на матеріалі термінології холодильної техніки) // Вісник Національного університету "Львівська політехніка": Серія "Проблеми української термінології". – 2006. – № 559. – С. 141-148.

REFERENCES

- Bulyk-Verhola, S. Antonymy in Ukrainian musical terminological system // Bulletin of the Lviv National University. Series Philology. – Lviv, 2003. – Issue 30. – P. 248-251.
- Dyakov, A.S., Kyiak, T.R., Kudelko, Z.B. Fundamentals of terminological system: semantic and sociolinguistic aspects // Kyiv: Pub. House "KM Academia", 2000. – 218 p.
- Kudelko, Z. Antonymy in terminological system of market relations // Problems of Ukrainian terminology: coll. sc. paper. – 2004. – P. 106-108.
- Kunch, Z. The Ukrainian rhetorical terminology: History and Contemporaneity: Monography. – Lviv: Publishing house Lviv Polytechnic, 2006. – 216 p.
- Kucherenko, O. Antonymy in the Modern Ukrainian Fire-Technical System of Terms. // Herald of the National University "Lviv Polytechnic" series "Ukrainian terminology problems." – 2002. – № 453. – P. 425-428.
- Mikhajlova, T.V. Semantic relations in the Ukrainian scientific and technical terminology. – The manuscript. The thesis for a candidate's degree of filological sciences on speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2002. . – 20 p.
- Panko, T.I., Kochan, I.M., Matsyuk, G.P. Ukrainian terminological science: Manual. – Lviv: Svit, 1994. – 215 p.
- Protsyk, M. Antonymic relations in Ukrainian publishing terminology // Herald of the National University "Lviv Polytechnic" series "Ukrainian terminology problems." – 2006. – № 559 – P. 293-295.
- Romanova, O. Antonymic relations in the Ukrainian sewing terminology. // Herald of the National University "Lviv Polytechnic" series "Ukrainian terminology problems." – 2012. – № 733. – P. 149-154.
- Symonenko, L.O. Antonyms in the biological terminology / URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine23-8.pdf>
- Yuzhakova, A. antonymic relation to technical and scientific text (based on the terminology of refrigeration technology) // Herald of the National University "Lviv Polytechnic" series "Ukrainian terminology problems." – 2006. – № 559. – P. 141-148.

Antonymy phenomenon in the Ukrainian electric power engineering terminological system

L. Kharchuk

Abstract. The classification of antonyms according to the various criteria is described. The actual problems of the antonymy phenomenon in the Ukrainian electric power engineering terminological system are considered in the article. The classification of antonyms according to the various criteria, such as plain of language units, parts of speech, origin of contrasting components, notional and semantic relations, is described. Antonomical pairs are defined. The organic relations between antonymy and synonymy in them are observed. It is revealed, that the antonymy as a linguistic phenomenon is one of the essential features of systemacy of the Ukrainian electric power engineering terminological system.

Keywords: Ukrainian language, time, Ukrainian electric power engineering terminological system, antonyms, terms, antonyms